

SVEN-ERIK OLSSON

En medaljutflykt med start i Uppsala

Resan utgår från en samling medaljer. Man skulle mycket väl kunna göra en fysisk resa med besök på de omnämnda orterna, men man skulle i dag finna mycket lite av vad medaljerna beskriver.

Uppsala stads Fabriks- och Hantverksföreningens belöningsmedalj som togs i bruk år 1863.

Åtskilliga medaljer har någon geografisk anknytning till Uppland. Naturligt är då att starta resan i Uppsala. Medaljer med anknytning till Universitetet har dominerat utgivningen. Uppsala har också en lång tradition som hantverksstad. Ett medeltida skräväsende styrde ända fram till 1846 hur man fick utöva ett hantverk. För att påskynda näringsslivets utveckling beslöt Ständerna att avskaffa skräväsendet. Huvuddelen av den tidens hantverkare fanns i städerna och var allt sedan medeltiden samlade i skrån. Skråna var indelade efter verksamhet som de eftersträvade monopol på. Rätt till yrkesmässigt hantverk tillkom endast yrkesman som innehade mästarbrev och burskap. I och med att skråna upphörde fick hantverkarna ett halvår på sig att bilda och organisera sig i föreningar. I Uppsala bildades Föreningen år 1847 med skräddarmästare Anders Nyblom som förste ordförande. Många hantverkare upplevde nyordningen som väldigt frustrerande när slaktarens son kunde bli bagare och tvärt om med risk att generationers samlade kunskap skulle tillspilloges. Redan 1864 kom en ny förordning som upphävdde tvånget att tillhöra hantverksföreningen. Vem som helst kunde starta ett eget företag och anställa vem han önskade. Industrialiseringen började så sakteliga växa fram och påskyndade en annan, friare, organisation än den som hade sina rötter i skråna. Utdelade belöningar tog formen av medaljer istället för

penningbelopp och silvervägare. Liknande utveckling skedde i många svenska städer.

Åtsidan: Uppsala stadsvapen, ett krönt stående lejon, i sköld krönt med en adlig krona. I bakgrunden sinnebilder för arbete och konst (klubba, kugghjul, ymnighetshorn, blommor, fackla, målarpalett med penslar, vinkelhake och hammare) Därunder två sammanbundna glesa kvistar av ek. Text och årtal efter randen.

Fränsidan: En öppen eklövskrans med ytter text "För flit och arbetskicklighet". Vid nedre kanten en uppmaning. "Bed och arbeta" efter den latinska devisen: Ora et labora. Den här och liknande uppmaningar på den här typen av medaljer, var inte ovanligt vid den här tiden. Medaljen är utdelad till C. F. Dahl 19 maj 1879. Medaljen är präglad i silver, har en diameter av 39 mm och väger 24,75 gram. Gravör Adolf Lindberg. Ett arbete utfört under elevtiden hos Lea Ahlbom år 1862. NNÅ39.55:1

En blommande aloe på Noors gård 1708-09.

Geografiskt är Noors gård belägen omedelbart öster om Knivsta, mellan sjöarna Valloxen och Säbysjön. Vid den här tiden ägdes Noor av greve Nils Gyldenstolpe (1642-1709). Gyldenstolpe hade en lång bana i rikets tjänst med betydelsefulla uppdrag som krävde närväro i Stockholm. I likhet med andra förmögna personer i huvudstaden uppförde han en herrgårdsliknande byggnad på egendomen att användas sommartid för att fly stanken eller vid ett pestutbrott kunna evakuera hela familjen. En blommande aloe var vid denna tid en stor sällsynthet, inte bara i Sverige, utan även ute i Europa präglades medaljer för att föreviga en blomning. Man ansåg att det förebädade någon stort som skulle hända i positiv anda. På medaljen avbildas växten med sex stänglar. Den längsta med den imponerande höjden av 6 alnar (C:a 6,7 m) och kunde räkna till 4 863 blommor. Blomningen skedde från september 1708 fram till sommaren påföljande år. För att förvara och hantera alogen på Noor måste det vid denna tid, ha funnits något slags orangeri med möjlighet att hålla det uppvärmt. Greve Gyldenstolpe avled den 4 maj 1709. Knappast någon annan än greven själv kan ha beställt präglingen av medaljen. Att den försätts med kungens bild och inte hans egen får nog ses som en hyllning till kungen och att blomningen förutsade något stort skulle erfasas kungen som under sin uppväxt varit hans elev. Arvid Karlsten gavs uppdraget att utföra medaljen. Medaljen präglades i silver men även exemplar i brons är kända.

ALOEN hör till familjen liljeväxter med ett stort antal arter. Rikligt förekommande i södra Afrika. Stammen kan vara vedartad på vissa arter och nå en höjd av 20 meter, då oftast med flera stammar. Kraftiga blad med taggar på kanten. Blommar sällan men rikligt när det inträffar. Kan odlas i kruka som prydnadsväxt. Det finns arter som kan användas medicinskt eller beredas som hampa till vävnad.

Organisten Per Adolf Bergs belöningsmedalj

Från Knivsta går färden till Alunda, där Församlingen år 1819 anställt en ung organist, Per Adolf Berg, född 1786 i Romfartuna i Västmanland. Förutom att han var en skicklig orgelspelare och sångare, så blev han en tillgång

på många andra områden. Han blev något av Alunda sockens allt i allo. P. A. Berg var den som anlitades och som ställde upp när någon behövde hjälp med något skrivgöromål. Allt ifrån bouppeteckningar och arvsskiften till att vara auktionsutropare eller skriva intyg till någon jägare som sökte skottpengar på någon fälld varg eller räv. Han var också den drivande kraften att starta upp den lokala Sparbanken samt svara för dess administration. En föregångare till Alunda Sparbank som startade sin verksamhet 1885, för att 1974 uppgå i Uppsala Sparbank. För Alundas befolkning arrangerade han sig socialt. Han såg till att vaccination erbjöds skolbarnen och att skolor kom tillstånd över hela socknen. Kom någon i akut nöd, som vid brand kunde han starta en insamling.

P. A. Berg gifte sig aldrig, men hade under hela sin levnad en "stadig" piga anställd för att sköta hemmet. I och med att han tillträddé tjänsten som organist, så skedde en förnyelse av kyrkomusiken i Alunda som blev uppmärksammad även utanför socknen. P. A. Berg invaldes 1843 som associé av Kungl. Musikaliska Akademien. Under sina studieår var det inte bara musik och sång som studerades, utan även handelslära vid Västerås realskola. Med sin arbetsflit och sparsamhet blev han med tiden en förmögen man. Genom en skriftlig utfästelse 1844, utlovades att en donation på 1500 Rd.riksm. skulle komma Musikaliska Akademien tillgodo efter hans död. Bergs vilja var att den årliga räntan på kapitalet skulle användas på så sätt, att tre elever som deltog i undervisningen vid nämnda akademi, samt gjort framsteg i Harmonilära, Orgelspelning och Sång så skulle var och en tilldelas en silvermedalj med en lyra på åtsidan och på frånsidan med texten "Minne av organisten P. A. Berg i Alunda" P. A. Berg avled 1864. Testamenterat penningbelopp blev därefter av dödsboet utbetalt till Akademien. Lea Ahlborn gavs i uppdrag att göra den konstnärliga utformningen av medaljen. Då Lyran sedan tidigare redan fanns fans på Akademiens jetong, så valde hon att tonkonstens gudinna, Euterpe, istället att pryda medaljen åtsida. I övrigt blev utformningen enligt testatorns önskemål. Medaljerna utdelades första gången 1868, men i vilken omfattning det skett därefter är okänt.

Den 21 – 23 oktober 2011 hölls en orgelfestival i Alunda till P. A. Bergs minne. I kyrkan framfördes musik och sång efter Bergs bevarade noter på det orgelverk som genom hans frikostiga donation togs i bruk 1880.

Åtsida: Carl XII. Bröstbild höger sida. Frånsida: En blommande aloe växande i en låda. Silver. Diameter 26 mm. Vikt 8,05 g. Graverad av Arvid Karlsten och hans elev Bengt Westman. Osignerad. HK1.561:138.

Berg, P. A. (1786-1864)

Åtsida: Med texten "Kongl. Musikaliska Akademien" utefter övre kanten. Under avbildas tonkonstens gudinna Euterpe, i sittande ställning stödjande ena handen mot en lyra och med de andra framsträcka en lagerkrans. I avskärningen: Lea Ahlborn Fec. Frånsidan: Endast text på sex rader "Uppmuntran för flit och framsteg. Minne av organisten i Alunda P. A: Berg" Silver. Diameter 39 mm. Vikt 41,25 g. Olsén s182. HK2.480:56. Hy2.155.

Tamm, Clas Gustaf Adolf (1838 – 1925). Medalj utgiven till hans 70-årsdag den 10 augusti 1908.

Gustaf Tamm föddes år 1838 på Lydinge gård belägen i östra delen av Stavby socken. Han var sonson till bruksägaren Per Adolf Tamm (död 1856) av oss sentida mera känd under namnet "Gammel Tammen". Vid P. A. Tamms arv och köp av Österby bruk med tillhörande egendomar så ingick Lydinge gård som en utgård med en betydande areal skogsmark som gjorde den värdefull för brukets behov av kol. Gustaf Tamm kom först att satsa på en militär karriär, 20 år gammal nådde han underlöjtnants grad. Redan 1865 tog han avsked för att överta förvaltningen av sina genom arv erhållna egendomar. Genom sitt ärvda adelskap deltog han i den sista ståndsriksdagen år 1865 och tillhörde den grupp inom adelsståndet som ivrade för dess avskaffande. I den nya folkvalda riksdagen var han under en kort period på 1880-talet finansminister. Därefter utnämndes han till överståthållare i Stockholm. I egenskap av bruksägare tillhörde Gustaf Tamm Brukssocieten sedan han blev ägare till Österby bruk och blev som sådan vald till ordförande i Järnkortorets styrelse. För att visa sin uppskattningsvärde av det arbete Gustaf Tamm utfört under den tid han tillhört styrelsen beslöt att slå en medalj till hans 70-årsdag 1908. Medaljen präglades i guld 1 exemplar till jubilaren, i silver i 9 exemplar till hans närmast anhöriga, i brons 250 exemplar till järnkortoret delaktiga bruk, styrelsens dåvarande och forna medlemmar samt till järnkortorets tjänstemän mfl.

Triewald, Mårten (1691-1747). Kapten mekanius vid fortifikationen. Medalj utgiven år 1854 av Vetenskapsakademien.

Triewald reste som ung ut i Europa för att pröva affärslivet i Tyskland, men kom efter en fartygsförlisning i ekonomisk knipa och måste avveckla hela verksamheten. Flytten gick till England där han som anställd i en firma kom i kontakt den tiden stora tekniska framsteg som följde med att ångmaskinen skapade nya möjligheter att tillverka produkter även på platser som saknade vattenkraft. Genom sin tekniska fallenhet kunde han även bidra till tekniska förbättringar. När han återvänt till Sverige fick han 1726 i uppdrag att bygga en ångmaskin som skulle driva länspumpningen av Dannemoragruvan. Från första början uppstod

problem med anläggningen, den kom aldrig att lösa vattenproblemen för gruvan. Orsaken var svagheter i konstruktionen samt ovana medhjälpare. I dag står pumpbyggnaden kvar som ett monument av en svunnen tid.

Mårten Triewald invaldes år 1729 i Vetenskaps-societeten i Uppsala och var en av de som tog initiativet till stiftandet av Vetenskapsakademien efter mönster av dess engelska motsvarighet Royal Society. (1739)

Svenska Pointerklubben stiftad 1903

Vi tar och avslutar medaljresan här i Österbybruk med ett möte med den person som de flesta igenkänner namnet på, konstnären Bruno Liljefors (1860-1939). Han hade ateljén i Österbybruk från 1917 till 1932 i en byggnad som ligger i parken till herrgården. I medaljsammanhang är han föga känd, men det finns en medalj med hans signatur. Svenska Pointerklubben gav Erik Lindberg i uppdrag år 1907 att utföra en belöningsmedalj där frånsidans motiv gjordes efter en modell som utförts av Bruno Liljefors.

Källor

Hildebrand, B.E.: *Sveriges och svenska Konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer.* Del I-II (H1-H2) Stockholm 1874, 1875.

Hyckert, B.E.: *Minnespenningar över svenska män och kvinnor.* Del I-II (Hy1-Hy2) Stockholm 1905, 1910.

Löfström, K.: "Jernkontorets medaljer". Särtryck: *Med hammare och fackla XVI.* 1947.

NNÅ39. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1939.

Olsén, B. Lea Ahlborn. *En svensk medaljkonstnär under 1800-talet* (Aa) (Olsén) Lund 1962.

Wahlstedt, A.: *Minnespenningar över enskilda svenska män och kvinnor.* w1. (nm xxiv) och w2. (nm xix) 1925; 1937.

Åtsida: Gustaf Tamms bröstbild med omgivande text. Frånsida: En smed i tidsenlig arbetsdräkt i arbete vid ånghammaren. Med ett fast grepp av båda händerna i räckartången styr han bearbetningen av ämnet, allt efter hammarslagen. Inlagd text är en hyllning till jubilaren. Präglad i silver. Diameter 58 mm. Vikt 101,05 g. Konstnär Erik Lindberg E2.55.78; W1.176; Hy2.328.

Åtsida: Midjebild med runtomgående text. Frånsida: En avbildad ångmaskin av Triewalds konstruktion samt text. Präglad i brons. Diameter 31 mm. Konstnär Lea Lundgren (Ahlborn). Olsén sid 118. Hy1.178. Bergström s254:114.

Åtsida: Text. Svenska Pointerklubben stiftad 1903 med kvist av tall under. Frånsida: Två hundar av rasen Pointer (Fågelhundar) på jakt i terräng. I nederkanten signerad B. L. Präglad i silver. Diameter 53 mm. Även präglad i guld till Bruno Liljefors (40 mm 1909), brons och Dannemorastål.

English summary

The present article describes a travel through the province of Uppland, from Uppsala to Österbybruk, based on a series of medals from the 18th to 20th century. The first one points to the fact that Uppsala is not only a university town but also a strong factory, handicraft and trade center. In the neighbouring Noors gård outside Knivsta, the flowering aloe may be enjoyed at the medal of count Gyldenstolpe. Continuing eastward to Alunda, the organist Per Adolf Berg is honoured with a medal of the Royal Musical Society. A medal was issued in 1908 at the 70th birthday of the owner of the Österby Walloon factory, count Gustaf Tamm. The Royal Swedish Academy of Sciences honoured one of its founders, Mårten Triewald, by issuing a medal showing a steam-engine he constructed at the Dannemora mine. Finally, the well-known artist Bruno Lilje fors, Österbybruk, has signed an award medal of the Swedish Pointerclub with two pointerdogs, based on a work of the artist at the reverse.